

УДК 376.1-056.26

ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ, НАПРЯМИ ТА ПРИНЦИПИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В РОБОТАХ М.БУНАКОВА

Ямкова К.С.

У статті розкрито цілі, завдання, напрями та принципи розвитку соціальної активності учнівської молоді за педагогічними роботами М.Бунакова. Автор аналізує праці видатного педагога для побудови теорії розвитку соціальної активності учнівської молоді.

Ключові слова: соціальна активність, учнівська молодь.

В статье раскрываются цели, задачи, направления и принципы развития социальной активности учащейся молодежи, выявленные в педагогических трудах Н.Бунакова. Автор анализирует работы выдающегося педагога для построения теории развития социальной активности учащейся молодежи.

Ключевые слова: социальная активность, учащаяся молодежь.

The article expounds the goals, objectives, directions and principles of students' social activity development according to M.Bunakov's works. The author analyzes the works of the prominent pedagogue for the construction of a theory of the student youth social activity development.

Key words: social activity, student youth.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Свідоме звернення до фактів та подій в історії педагогіки є важливим для педагогічної науки та осмислення набутого педагогічного досвіду. В історії вітчизняної педагогіки існували різні ідеї, що надихали своїх сучасників до вирішення багатьох проблем, у тому числі проблеми розвитку соціальної активності учнівської молоді. Слушна ідея, обґрунтована ціль, визначена мета і впорядковані завдання, що висловлені видатним педагогом М.Бунаковим, для розвитку соціальної активності учнівської молоді на сьогодні є важливим здобутком. Звісно, не кожна згадка, що стосується розвитку соціальної активності учнівської молоді, є доцільною на сьогодні, оскільки відбулися значні соціально-економічні зміни, але роботи вітчизняного педагога, на нашу думку, мають бути осмислені для потреб сьогодення за допомогою методів історичного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Проблема розвитку соціальної активності учнівської молоді у роботах М.Бунакова є недостатньо вивченою. Огляд сучасних підручників з історії педагогіки засвідчує, що розкритою для вивчення є творча спадщина його сучасників – М.Драгоманова, М.Грушевського, Ю.Федьковича (вчених, творчість яких відносять до другої половини XIX ст.) та І.Франка, Л.Українки, Т.Лубенця (поч. XX ст.) [5; 8]. Але про педагогічну діяльність Миколи Федорича Бунакова (1837–1904 р.), який має займати

чільне місце серед відомих постатей, котрі закладали підвалини вітчизняної системи соціального виховання і народної освіти, відомостей, на жаль, замало.

Є такі дисертаційні дослідження, що розкривають з педагогічних позицій ідеї М.Бунакова щодо самостійної роботи учнівської молоді (О.Юніна) [5]; розвитку пізнавальних інтересів учнів середніх навчальних закладів (О.Кудряшев) [7] та ін. Близькою до нашого дослідження є дисертаційна робота І.Нестерової “Проблеми початкової освіти в педагогічній і культурно-просвітницькій діяльності М.Ф.Бунакова в контексті суспільно-педагогічного руху 60–90-х рр. XIX ст.” [10]. Але праць стосовно проблеми розвитку соціальної активності учнівської молоді у роботах М.Бунакова серед останніх дисертаційних досліджень нами виявлено не було. Це зумовлює пошук і виявлення ідей у роботах педагога щодо вирішення цієї важливої для сьогодення проблеми. Це є метою нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. На поч. XX ст. перед учнівською молоддю як соціальною групою виникло багато проблем, що були висвітлені в історичних педагогічних працях. Цей період відмічений такими соціально-політичними подіями, що повністю змінили навчально-виховні завдання школи. Серед них вирішення соціально-педагогічних проблем займало чільне місце. З цього приводу М.Левківський писав: “Царськими указами цього періоду разом з проголошенням

свободи зборів друку, слова, спілок з'явилася реальна можливість відродження національного шкільництва: у сфері науково-педагогічній, суто організаційній, соціально-педагогічній і т.ін." [8, с. 254].

Переосмислення соціально-педагогічних ідей вітчизняного громадського діяча, педагога на сьогодні пов'язане з пошуком конструктивних напрямів у розвитку соціальної активності учнівської молоді. Так, наприклад, його ідеї про ціннісні орієнтири у вихованні сучасної молоді набувають вагомого значення, адже сьогодні змінюється система виховання, з'являються нові пріоритети у навчально-виховній роботі. Додамо також, що досвід соціально-педагогічної діяльності М.Бунакова може бути використаний у практиці сучасної школи, коли все частіше обговорюється думка про необхідність залучення батьків до проблем виховання учнівської молоді, важливість спільної діяльності з виховання майбутнього покоління, залучення учнівської молоді до активного спілкування з музичним та театральним мистецтвом. Все вищезазначене є підставою для ґрунтовного дослідження соціально-педагогічної та громадської роботи, ідей видатного педагога.

Досвід організації соціально-педагогічної діяльності для цього періоду, узагальнений М.Бунаковим, був цікавий для багатьох учителів через ініціативне, активне та енергійне його наповнення. У бібліографічному нарисі про життя і діяльність педагога Л.Македонов зазначав: "Театр Бунакова" існував в селі більше 12 років, без усякого дозволу та цензури даються п'єси... І це було в той час, коли багато земств марно добивалися дозволу на влаштування народних читань хоча б під найсуворішим наглядом поліції" [9, с. 28].

Перші п'єси, за свідченнями Л.Македонова, і як видно з робіт М.Бунакова, мали соціальний характер: "Сирітка", "Не так живи, як хочеться", "Чуже добро про запас не йде" та ін. Також можна відзначити і соціальний характер наступних вистав ("Не в свої сани не сідай", "В чужому бенкеті похмілля"). Ставили й водевілі ("Простачка і вихована", "Візники" та ін.). До театральних постановок залучалися вчителі, представники молоді інтелігенції і самі учні.

Заслугує на увагу, крім педагогічної, і громадська діяльність М.Бунакова. Він брав активну участь у різних сферах життя села: у роботі земства і суспільства для допомоги селянському населенню, що голодувало, в організації місцевих громадських робіт (за його сприяння була виправлена крута дорога, влаштовані громадські колодязі, громадська баня, громадський сад тощо). До деяких видів соціальної допомоги педагог мав ставився вкрай негативно. Так, розглядаючи безкоштовний хліб для голодних як принизливу для становлення особистості "дармову годівлю", М.Бунаков намагався так організувати допомогу для бідних, щоб селянин не відчував себе жебраком. М.Бунаков зазначав, що такий вид соціальної допомоги розбещує населення, принижує самоповагу, знищує активну енергію народу. Спостерігаючи за надзвичайним жебрацтвом та бідністю, за невіглаством і апатією, дикими розвагами селян, М.Бунаков з жалем говорив: "... Як оскотинів цей

народ, хороший і талановитий за природою! Хто? Так, ті ж панове слов'янофіли і ... православні патріоти своєї батьківщини, зі своїми предками боярами і відкупниками" [10, с. 29]. Таким чином, педагог бачив основну причину соціально-економічної скрути народу у лицемірстві у виразі патріотичних і релігійних почуттів, нездатності відмовитися від особистої вигоди заради соціального благополуччя, загальної пасивності і апатії до суспільних справ.

Досвід його громадської педагогічної діяльності як на території сучасної Росії, так і України узагальнюється у праці "Як я став і як перестав бути "вчителем вчителів" [1]. Зокрема, у цій роботі М.Бунаков, розкриваючи проблеми навчально-виховного процесу у військовій гімназії, відзначав важливість підвищення рівня знань самих учителів як викладачів, писав про необхідність підготовки вихователів. І якщо для підготовки педагогів-викладачів були організовані спеціальні курси, де він мав можливість викладати, то головна проблема, як писав М.Бунаков, полягає у правильному підборі не викладачів, а вихователів, оскільки "основним контингентом для заміщення виховательських місць були офіцери, напівосвічені і без всякої педагогічної підготовки..." [1, с. 10].

Також в історії педагогіки представлено факти приниження вагомій ролі М.Бунакова у вирішенні соціально-педагогічних проблем. Так, педагога звинувачували в тому, що він виявляв пристрасть до німецької педагогіки і використовував ті методи навчання, що були запропоновані німецькими педагогами, а саме метод наочного навчання. Піддавалася критиці і його соціально-педагогічна діяльність. Наведемо слова М.Бунакова про вплив німецької педагогіки на його педагогічну діяльність: "...Мені довелося перенести немало докорів і навіть знущання за уявну пристрасть до німецьких педагогічних теорій... але, по правді, не можу визнати цього впливу злякисним: це було необхідно, неминуче і, безумовно, корисно" [1, с. 14–15]. М.Бунаков називав причини, через які було потрібне використання досвіду німецьких педагогів, потреба створити народну школу (що спалахнула і зненацька захопила всіх після визвольного акта 19 лютого), неготовність і міністерства, і учителів до розбудови системи народної освіти. Саме тому, як пояснював педагог, довелося звернутися за живими прикладами і зразками до сусіднього народу, що був багатий і педагогічним досвідом авторитетних діячів народних німецьких шкіл, і педагогічною літературою.

Зазначимо, що, як громадський діяч і носій ідеї про вільну школу, педагог після 1900 р. піддався репресіям. Його педагогічна робота в сільській школі, де він викладав після 1900 р., як і його ідеї для розвитку соціальної активності учнівської молоді, мали великий вплив на його сучасників.

У працях М.Бунакова знаходимо певні цілі, завдання, напрями роботи, а також специфічні принципи розвитку соціальної активності, основні форми і методи, які використовували вчителі у виховній роботі, а також заплановані результати.

Так, на думку М.Бунакова, викладач повинен піклуватися, головним чином, не про суму знань, а

про те, щоб учні з кожного його уроку винесли думки, почуття, прагнення, що сприятиме піднесенню морально-релігійного життя, розбудові суспільства [3, с. 54]. Вказуючи на суттєві недоліки виховної роботи в цілому, М.Бунаков підкреслював, що навчання полягає в тому, що учителі готують учнів до іспитів, але не до морально-релігійного життя. “Зрозуміло, – писав педагог, – саме тому, що викладання дає тільки “суму знань”, остеронь залишається виховний вплив вчення, та й про міцність знань не дбає: аби до іспиту вони були цілими в пам’яті учнів, а там “що буде, те буде” [3, с. 56]. Педагог був переконаний у тому, що процес виховання і підготовка учнів до життя могли б відбуватися по-іншому. Педагог закликав учителів служити народному життю, вносити в нього світло знань, розвинути думку і релігійно-моральне виховання, застерігаючи від боротьби із самим соціумом, народним життям: “Але не вступаєте в боротьбу з народним життям, – зазначав М.Бунаков, – воно переможе” [3, с. 76]. У роботі педагога ми також зустрічаємо і негативне ставлення до протилежності активності – нудьги. На його думку, нудьга є найнебезпечнішим і найбільш небажаним гостем у кожній школі [3, с. 77].

Активна освітня діяльність самого вчителя в соціумі, на думку педагога, призведе до позитивного результату. Так, М.Бунаков пропонував збільшити число грамотних і мислячих матерів, оскільки саме від них залежить домашнє виховання дітей і, як наслідок, фізичні та моральні якості майбутніх поколінь: “Ми так часто скаржимося, – писав педагог, – що люди навколо нас вироджуються, стають слабшими, порочними, безхарактерними, а жодних заходів проти цього виродження поколінь не робимо” [3, с. 90].

Мета розвитку соціальної активності учнівської молоді – розвиток діяльної особистості, яка безкорисливо віддана своїй справі, позбавлена від двох, спільних для всього народу негативних рис: громадської ворожнечі та безпечності. “Немає у нас, – писав М.Бунаков, – однастайності, справжньої людської любові між собою, міцної і розумної громадськості. Всі нарізно, кожен живе сам по собі і сам для себе, нехтуючи мирськими інтересами в справах, нерідко навіть жертвуючи мирською суспільною справою та світською вигодою заради вигоди своєї особистої” [3, с. 137].

Саме тому в основні завдання школи, на думку педагога, крім навчання і виховання дітей, входять і надання благодійного впливу на звичаї всього місцевого населення. Для цього, як вказував педагог, школі необхідно відмовитися від гордої замкнутості, встановити щирі та чесні відносини з соціальним середовищем, показати публічність її діяльності, яка повинна бути поєднана з повною готовністю давати відвертий звіт про цю діяльність батькам і суспільству, якому школа хоче служити, незалежно від того, на чий кошти вона сама існує. Школа і вчитель, як стверджував М.Бунаков, насамперед, відповідальні перед Богом, перед суспільством і батьками своїх учнів, і від цієї відповідальності ні школа, ні вчитель не повинні і не можуть ухилитися” [3, с. 108].

По-сучасному звучать чудові слова педагога про те, що школа повинна перебувати в живому

спілкуванні з місцевим населенням, усіма засобами та за кожної нагоди залучати і наближати його до себе. Не визнавав М.Бунаков зневажливого і гордовитого ставлення вчителя до батьків і родичів своїх учнів і взагалі до місцевих людей. У своїх судженнях педагог, який знав ціну шанобливого ставлення до особистості, її гідності, близький до нашого часу. Правильно стверджував педагог, що, ставлячись з повагою і доброзичливістю до місцевих людей, школа повинна пам’ятати, що не ті люди з їхніми дітьми існують на світі для школи, а школа існує для них. У цьому випадку, як вказував педагог, школа буде сумлінно вдивлятися в навколишнє життя, з її умовами і потребами, “і раз назавжди відмовиться від нерозумних претензій гвалтувати це життя, – навпаки, сама буде пристосовуватися до умов і потреб життя, щоб чесно служити їй на благо” [3, с. 109].

Серед засобів, які використовував М.Бунаков у роботі з учнівською молоддю, для розвитку соціальної активності, на нашу думку, важливими є такі: організація позакласних читань, вечорів зі світловими картинками, шкільних урочистостей, участь учнівської молоді та робіт, що були зроблені їхніми руками, в сільськогосподарських і кустарно-промислових виставках, а також постановка п’єс у шкільному театрі, де самі учні виконують ролі, самостійно виготовляють декорації, стежать за порядком під час вистав, тобто займають активну позицію. Важливим для розвитку соціальної активності учнівської молоді також вважався вибір та схвалення самими учнями п’єси, що має соціальну спрямованість, а також і той факт, що дія проходить у знайомій для учнів та місцевого населення атмосфері. Так, М.Бунаков писав: “Перша сцена представляє сільську вулицю в святковий день. Тут вимальовується скрутне становище сироти в чужій сім’ї. Друга сцена представляє галявину в лісі вночі, при місячному світлі. Розмови хлопчиків, які стережуть коней і розташувалися біля багаття, нагадують “Бежин луг” Тургенєва: сцена дуже жива, поетична і правдива. Серед забобонних розповідей та розмов майстерно введені розумні промови хлопчика, який навчався в школі і дуже просто розбиває страхи і фантазмагорії своїх товаришів. Тут же є старий лісник, який виручає сирітку із скрутного становища, і п’єса закінчується веселою народною піснею, яку співають хором хлопчики і дівчатка” [3, с. 116].

Додамо, що М.Бунаков визнавав велике значення народного театру для розвитку соціальної активності учнівської молоді, він активно популяризував серед населення досягнення учнів: їх театральну майстерність та здібності до спілкування з музичним мистецтвом. Виступаючи перед народними вчителями на з’їздах та засіданнях, педагог брав участь у полеміці щодо правомірності використання такої форми роботи.

Індивідуальний і соціальний принципи в організації навчально-виховного процесу були запропоновані в роботі М.Бунакова “Шкільна справа” [4, с. 155]. Для розвитку соціальної активності учнівської молоді важлива ідея видатного педагога, сутність якої полягає в тому, що для підготовки учнів до суспільного життя вчителю необхідно встановити

правильне ставлення учнів до громади: “Соціальний принцип вимагає, щоб педагог встановив правильне ставлення кожної особистості до цього товариства, серед якого вона перебуває, і користувався б суспільним характером шкільного життя та шкільного навчання для утворення змішаних темпераментів, для підготовки учнів до суспільного життя” [4, с. 155].

Результатом виховання, на думку М.Бунакова, є надання учням можливості відкриття шляху самонавчання з самого життя, з природи, з книг [2, с. 163]. Слід вказати на те, що М.Бунаков у своїх роботах охопив усі складнощі розвитку соціальної активності сільських жителів. Причинами такого стану М.Бунаков називав дуже слабкий розвиток істинно християнських почуттів, любові до ближнього, доброзичливості, співчуття. Він писав про повну неумілість і небажання улаштувати власне життя, про відсутність потреб і звичок елементарної людської порядності, про бідність громадського почуття, заздрість, дрібне себелюбство, цілковиту необізнаність щодо своїх прав і обов’язків жителів села: “Немає нічого легше і простіше, як образити, обібрати, розорити нашого мужика. Він не знає, що йому можна і чого не можна, в яких випадках, в яких відносинах і в якій мірі гарантована його особа та власність, куди і в яких випадках він може звертатися за охороною, захистом, допомогою ... У своєму господарстві він знає тільки дідівський звичай і в межах цього звичая часто веде справу цілком добре, але нове ускладнення, видозміна умов господарства, продуктивності землі і праці, ставлять його у глухий кут і в беспорядне становище” [3, с. 160]. Заслуговує на увагу в руслі нашого дослідження і закономірність, яка була помічена М.Бунаковим, що стосується активної діяльності самих вчителів у школі та соціумі. “Вони й повинні не падати духом, не опускати рук, миритися з крайньою помірністю результатів, з повільним сприйняттям середовища, з повільністю роботи. Рано чи пізно істина і благо своє візьмуть” [3, с. 208].

Цінністю освітньої діяльності, на думку М.Бунакова, повинні виступати саме вчення, наука і знання, а не похвальні листи та атестати, не патент, який готує кар’єриста і марнославно набувача – героя нашого часу [3, с. 91]. Ці та наступні чудові слова великого педагога дуже добре ілюструють ті прикрі випадки виховання, які й досі є в нашому суспільстві: “Раніше хороший учень з радістю ніс із собою зі школи в свою хату корисну книжку, а тепер відносить ні на що непотрібний йому похвальний лист. Невже це прогрес? Чи виграють школа і життя, коли здійсниться остаточно переробка “учення для навчання” у науку заради свідоцтва та похвального листа? На наше переконання, це

більш ніж сумнівно” [3, с. 91]. На думку М.Бунакова, подолати такі складнощі допоможуть широкий розумовий розвиток, виховний характер навчання в школі. При цьому педагог викривав у своїх роботах формальну релігійність, внутрішню порожню, чиновницьку педагогіку з журналами, свідченнями, похвальними листами і зовнішньою дисципліною, перетворення “живої” освітньої справи на “паперову” тощо.

Висновки. Педагогічна діяльність та погляди М.Бунакова щодо розвитку соціальної активності учнівської молоді знаходилися в тісному взаємозв’язку з процесами розвитку системи соціального виховання, що відбувалися наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. В обговоренні основних проблем розвитку соціальної активності учнівської молоді М.Бунаков є активним прихильником громадської ініціативи. Громадсько-педагогічна діяльність вітчизняного вченого виявлялася під час міжособистісного спілкування (бесіди з учнями, студентами та вчителями, що були зацікавлені у живому спілкуванні з педагогом після занять і лекцій); виконання професійних обов’язків, встановлення і продовження професійних стосунків (робота на педагогічних курсах, з’їздах, організації початкових шкіл); проведення просвітницької і громадської діяльності у земському самоврядуванні, у різних товариствах та комітетах; в активній науковій, публіцистичній діяльності тощо.

Для побудови та розвитку соціальної активності учнівської молоді важливою є ідея педагога щодо співвідношення релігійних і моральних цінностей народу, розвиток духовно-моральних рис учнів, серед яких – щирість, любов до інших, оточення тощо. У педагогічній теорії і практиці М.Бунакова, що сприяли розвитку соціальної активності учнівської молоді, вагоме місце займала організація народного театру, що надалі виступив союзником школи в поширенні просвітницької діяльності в народі. Отже, ідея організації соціально-педагогічного середовища за допомогою самих учнів, випускників шкіл, учителів та інтелігенції, людей небайдужих до соціально-економічних проблем у суспільстві, мають знайти своє продовження в практиці сучасних загальноосвітніх шкіл, клубів за місцем проживання, освітніх закладів та установ тощо.

Отже, сьогодні ідеї видатного педагога є дуже важливими для побудови теорії розвитку соціальної активності учнівської молоді, зокрема, актуальними є виділені нами у його наукових роботах цілі, завдання, напрями та принципи розвитку соціальної активності учнівської молоді. **Перспективою нашого подальшого дослідження** є аналіз педагогічних ідей щодо розвитку соціальної активності учнівської молоді у роботах вітчизняних педагогів пер. пол. ХХ ст.

Література

1. Бунаков Н. Ф. Как я стал и как перестал быть “учителем учителей” / Николай Федорович Бунаков. – СПб. : [б. и.], 1905. – 159 с.
2. Бунаков Н. Ф. Родной язык, как предмет обучения в начальной школе с трехгодичным курсом: лекции, читан. на пед. курсах Моск. политехн. вист. в 1872 г. / Николай Федорович Бунаков. – 15-е изд., испр. – СПб. : Гутзац, 1908. – 163, [1] с.
3. Бунаков Н. Ф. Сельская школа и народная жизнь: наблюдения и заметки сельского учителя / Николай Федорович Бунаков. – СПб. : [б. и.], 1906. – 229 с.

4. Бунаков Н. Ф. Школьное дело: учебный материал, проработанный на учительских съездах и курсах за 30 лет (1872–1902 г.) / Николай Федорович Бунаков. – 3-е изд., значит. переработ. – СПб. : Гутзац, 1906. – 231 с.
5. Зайченко І. В. Історія педагогіки : у 2 кн. / Іван Васильович Зайченко. – К. : Вид. дім “Слово”, 2010. – 624 с.
6. Ионина О. В. Теория и практика самостоятельной работы учащихся в отечественной педагогике второй половины XIX – начала XX веков : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Ионина О. В. – Пятигорск : Пятигорский государственный лингвистический университет, 2005. – 246 с.
7. Кудряшев А. В. Проблема развития познавательных интересов учащихся средних учебных заведений в отечественной педагогике в конце XIX – начале XX вв. : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Кудряшев Алексей Валериевич. – М. : Московский государственный педагогический университет, 2000. – 195 с.
8. Левківський М. В. Історія педагогіки : підручник / Михайло Васильович Левківський. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 360 с.
9. Македонов Л. В. Николай Федорович Бунаков, его жизнь и деятельность: биографический очерк / Л. В. Македонов. – СПб. : Гутзац, 1907. – 44 с.
10. Нестерова И. Н. Проблемы начального образования в педагогической и культурно-просветительской деятельности Н. Ф. Бунакова в контексте общественно-педагогического движения 60–90-х гг. XIX века : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01/ Нестерова Ирина Николаевна. – Воронеж : Воронежский государственный педагогический университет, 2002. – 210 с.